

UNIVERSITATEA BABEȘ-BOLYAI CLUJ-NAPOCA
FACULTATEA DE LITERE

**FIINȚE DEMONICE
LA ROMÂNII DIN TIMOC (SERBIA)**

REZUMATUL TEZEI DE DOCTORAT

Conducător științific:
prof. univ. dr. Ioan Șeuleanu

Doctorand:
Annemarie Sorescu-Marinković

CLUJ-NAPOCA, 2010

Cuprins

1. ROMÂNII TIMOCENI – O INTRODUCERE

- 1.1. Vlahi sau români
- 1.2. Poziționare geografică
- 1.3. Dimensiunea comunității
- 1.4. Origini
- 1.5. Limba vorbită
 - 1.5.1. Grupuri etnografice, dialectale și amplasarea lor geografică
 - 1.5.1.2. Zona minieră din Serbia de răsărit și originea bufanilor
- 1.6. Concluzii

2. LUCRĂRI BIBLIOGRAFICE REFERITOARE LA CULTURA POPULARĂ A ROMÂNILOR DIN TIMOC

- 2.1. Perioada de pionierat a cercetărilor Văii Timocului – secolul al XIX-lea
- 2.2. Cercetări românești și studii referitoare la cultura populară a românilor timoceni
 - 2.2.1. Concretizarea problematicii românilor timoceni în România
 - 2.2.2. Cercetătorii români despre Timoc până la al Doilea Război Mondial
 - 2.2.3. Perioada comunistă
 - 2.2.4. Perioada de după Revoluția din 1989
- 2.3. Cercetări despre românii timoceni efectuate în Serbia
 - 2.3.1. Perioada interbelică
 - 2.3.2. Perioada de după al Doilea Război Mondial
 - 2.3.3. Cercetări recente
- 2.4. Timocenii văzuți prin prisma cercetătorilor străini
- 2.5. Texte senzaționaliste despre românii de pe Valea Timocului
- 2.6. Concluzii

3. PARTICULARITĂȚI ALE CERCETĂRILOR DE TEREN LA ROMÂNII DIN TIMOC

- 3.1. Noțiunea de *teren*
- 3.2. Metoda cercetării de teren
- 3.3. Cercetarea propriu-zisă de teren la românii din Timoc
 - 3.3.1. Din cabinet pe teren
 - 3.3.2. Pe teren – problema spinoasă a relației cu interlocutorul
 - 3.3.3. Înapoi în cabinet – de la înregistrare la transcriere, de la transcriere la text
- 3.4. Concluzii

4. EXISTĂ O MITOLOGIE TIMOCEANĂ?

PERSONAJE DEMONICE ÎN NARAȚIUNILE ROMÂNILOR DIN TIMOC

- 4.1. Folclorul – între dispariție și revitalizare
- 4.2. *Mitologia* timoceană – o mitologie difuză, la hotarul dintre două culturi
- 4.3. Problema corpusului de texte
 - 4.3.1. Contextul înregistrării documentelor de teren
- 4.4. Narațiunile pe teme mitologice
- 4.5. Universul demonico-mitic în narațiunile românilor din Timoc
- 4.6. Concluzii

5. FIȘE PENTRU UN DICȚIONAR MITOLOGIC AL ROMÂNILOR DIN TIMOC

- 5.1. Ala
- 5.2. Joimărica
- 5.3. Miazanoptii
- 5.4. Moroii
- 5.5. Sântoaderii
- 5.6. Șoimanele
- 5.7. Ursitoarele
- 5.8. Zburătorul

6. PERSONAJE DEMONICE CARE INDIVIDUALIZEAZĂ SISTEMUL MITOLOGIC

TIMOCEAN: VÂLVA, MUMA PĂDURII, SAMODIVA

- 6.1. Vâlva – de la magie meteorologică la o mitologie minieră
- 6.2. Muma pădurii – între demon vegetal și agresor sexual
- 6.3. Samodiva – interpretarea și reinterpretarea textului folcloric

7. CONSIDERAȚII FINALE

- 7.1. Momentul dispariției demonilor

8. CONCLUZII FINALE

- 8.1. Importanța Văii Timocului ca zonă periferică în conturarea sistemului mitologic românesc

9. LISTA INTERLOCUTORILOR

10. BIBLIOGRAFIE

Cuvinte-cheie:

români timoceni, valahi, Serbia, bufani, teren, mitologie română, mitologie slavă, folclor, demoni, vâlvă, muma pădurii, samodiva.

1. Români timoceni – o introducere

În izvoarele bizantine și slave, reprezentanții *românității balcanice*, care au trăit și trăiesc în comunități mai mult sau mai puțin numeroase, răspândite în întreaga Peninsulă Balcanică, sunt cunoscuți sub numele generic de *vlahi* sau *valahi*. În acest capitol am arătat cum problemele de echivalență lingvistică pot uneori degenera în izvoare de confuzii; așa stau lucrurile și cu termenul *valah*, în ultimele decenii iscându-se o adevărată polemică în jurul său și lansându-se o serie de teorii legate de identitatea etnică a populației care, în mod oficial, este considerată, atât în Serbia, cât și în Bulgaria, ca fiind alcătuită din *valahi*, nu din români, care nu vorbesc limba română, ci o limbă distinctă, limba valahă. Tot aici am argumentat de ce, pe parcursul lucrării, vom folosi expresia *români timoceni*, cu toate că este inexactă din punct de vedere geografic.

Comunitatea românilor timoceni formează un continuum etnico-geografic în cele două state slave vecine de la sud de Dunăre, Serbia și Bulgaria. Dimensiunile sale au cunoscut variații extreme, atât de-a lungul anilor, cât și sincronice, în funcție de cine făcea estimările. În timp ce la recensămintele oficiale – care i-au prezentat inițial ca români, pentru ca mai apoi, în încercarea de mascare a caracterului etnic românesc, i-au trecut la o rubrică specială, valahi – numărul lor a tot scăzut, cifrele vehiculate de ONG-uri se află în continuă creștere, ambele estimări fiind, probabil, rodul unor patriotisme exagerate care animă atât o parte, cât și cealaltă.

În funcție de graiul vorbit și de cultura populară aferentă, românii timoceni se împart în mai multe grupe dialectale și etnografice: *țărani*, *ungureni*, *ungureni-munteni* și *bufani*. Am acordat o atenție sporită acestei ultime grupe, care este și cel mai recent stabilită pe meleagurile sârbești, datorită faptului că, pe de o parte, până acum nu a suscitât interesul cercetătorilor și, pe de cealaltă, este pe cale de a fi deja asimilată de mult mai numeroșii *ungureni*.

Problematika românilor timoceni este una complexă, delicată, ba am putea spune chiar dureroasă: atât pentru membrii comunității, cât și pentru *outsideri*, fie ei sârbi sau români; deopotrivă la nivel identitar și discursiv; în trecutul mai mult sau mai puțin îndepărtat, dar și în prezent. Nu am avut ambiția de a face lumină în istoria neguroasă a timocenilor, ci doar de a fixa unele repere necesare ca puncte de plecare pentru analiza ce

va urma. Unul din principalele obiective a fost păstrarea obiectivității științifice, care a fost facilitată de poziția noastră în relație cu comunitatea studiată, o poziție doar aparent dificilă, aceea de „dublu outsider” – format în mediul universitar românesc și în prezent aparținând celui academic sârbesc.

2. Lucrări bibliografice referitoare la cultura populară a românilor din Timoc

În acest capitol am arătat că interesul pentru comunitatea de români timoceni nu este de dată foarte recentă, primele însemnări despre aceștia fiind făcute acum mai mult de două secole. Primele scrieri cu caracter științific despre românii din această zonă datează din secolul al XIX-lea și li se datorează marelui folclorist sârb Vuk Karadžić, neobositului Gustav Weigand, profesorului bulgar de etnografie Stojan Romanski și etnografului sârb Tihomir Georgevici, care semnează prima lucrare de proporții despre românii de pe aceste meleaguri. Observăm că aceste prime încercări de conturare a unei problematice a românilor timoceni oferă, înainte de toate, detalii despre dispunerea lor geografică și emit ipoteze despre sosirea lor acolo de la nord de Dunăre, descriindu-le uneori obiceiurile sau redând scurte culegeri de creații folclorice. Chiar dacă primii raportori despre românii din Timoc nu ne oferă studii consistente despre această comunitate și în ciuda faptului că deseori le-a lipsit obiectivitatea științifică, ei nu au putut să nu observe specificul acestei populații românești, și anume că, în lipsa școlii, bisericii și administrației în limba maternă, timocenii au reușit să-și păstreze nealterate, de-a lungul veacurilor, limba și obiceiurile, care au funcționat ca un adevărat „brâu de rezistență”.

Cei doi cercetători care au concretizat problematica românilor sud-dunăreni în România sunt geograful George Vâlsan și lingvistul George Giuglea. Studiile acestora vin să confirme importanța subiectului la care se făcuseră referiri pasagere încă de la mijlocul secolului al XIX-lea și să îi contureze morfologia pe baza propriilor cercetări de teren, întreprinse în prima decadă a secolului al XX-lea. Studiile lui Vâlsan și Giuglea orientează, indirect, interesul pentru comunitatea românilor timoceni pe patru traiecte: geografic, demografic, istoric și etnografic/folcloric. După această perioadă de pionierat,

atât specialiștii români, cât și cei sârbi au fost preocupați de specificul acestei populații și de cultura sa populară, însă cercetările lor au urmat direcții diferite. Etnologii și folcloriștii români au aplicat principiul etnic, trăgând, nu de puține ori, semnale de alarmă sau aducând, pur și simplu, în atenția comunității științifice sau a opiniei publice existența acestei comunități românești din afara granițelor țării. Învățații sârbi, pe de altă parte, s-au condus, în general, după principiul regional, în dauna celui etnic, vorbind despre o presupusă „simbioză româno-valahă”, a cărei existență este însă infirmată de realitatea de pe teren. Punctele majore de interes pentru aceștia le-au reprezentat cultul morților și întreaga pleiadă de acte rituale care preced și succed funeraliilor, precum și Rusaliile și jocurile hipnotice care au loc cu această ocazie.

În ultimul timp, pe fondul schimbărilor politice din Serbia, interesul cercetătorilor pentru comunitatea în discuție a crescut semnificativ, iar mulți dintre aceștia sunt chiar români timoceni care s-au dedicat studiului științific al propriei comunități. De asemenea, și comunitatea științifică internațională a început să fie preocupată de problematica românilor timoceni, studiul cel mai consistent dedicat timocenilor fiind volumul celor doi sociologi suedezi, Carl-Ulrik Schierup și Aleksandra Ålund, intitulat *Will They Still Be Dancing? Integration and Ethnic Transformation among Yugoslav Immigrants in Scandinavia*, publicat în anul 1986. Conform observațiilor făcute de-a lungul anilor în două comunități de români timoceni stabiliți în Danemarca, respectiv în Suedia, cei doi cercetători iau în discuție profundul atașament al emigranților față de locurile natale și conservarea incredibilă a tuturor riturilor de trecere, care rămân strict legate de țara de origine: nicio nuntă, botez, înmormântare sau pomană nu a avut loc în Scandinavia în cele două decenii de migrație.

3. Particularități ale cercetărilor de teren la românii din Timoc

În acest capitol am încercat să arătăm că, într-o eră în care comunitățile tradiționale și conservatoare se sting treptat, iar antropologia este nevoită să își redefină obiectul, românii timoceni au reușit să își mențină aproape nealterat întregul patrimoniu cultural imaterial. Astfel, în Timoc găsim sate „în afara timpului”, „țărani-model”, dar, în același timp, putem observa și expansiunea modernului în vetrele

tradiționale, precum și apariția țăranilor „cu jumătate de normă”, așa cum observa Marianne Mesnil referitor la zona Maramureșului.

Pornind de la categorizarea tipurilor de cercetare științifică făcută de Mihai Pop și Pavel Ruxăndoiu, în *Folclor literar românesc*, care distingeau trei tipuri fundamentale de cercetare, *cercetarea nemijlocită*, *cercetarea tipologică* și *cercetarea teoretică*, am încercat să oferim o tipologie proprie a cercetărilor de teren la românii din Timoc, insistând asupra particularităților acestei zone, care pot influența semnificativ anchetele de teren. Referitor la metoda de cercetare folosită, tot în acest capitol am menționat că, în completarea chestionarelor din domeniul mitologiei la care am recurs pe teren, de fiecare dată am înregistrat și comentariile, digresiunile și discursurile libere ale interlocutorilor noștri, fiindcă alcătuirea unor chestionare care să epuizeze toate fețele problemelor este practic imposibilă. Numai conversația firească ne-a dat puțința să adăugăm probleme noi, pretinse de însuși materialul pe care l-am cules și pe care chestionarul nu le-a prevăzut. Tot aici am detaliat și problema spinoasă a relației cu interlocutorul, subliniind că cercetătorul reprezintă o parte integrantă a procesului de cercetare, acesta având un impact major asupra interlocutorilor săi: volumul, tipul și calitatea datelor obținute depind într-o mare măsură de personalitatea sa. De asemenea, am atras atenția și asupra etapelor care preced și urmează descinderii propriu-zise în teren.

4. Există o mitologie timoceană?

Personaje demonice în narațiunile românilor din Timoc

În acest capitol am încercat să trasăm conturul universului demonic al românilor din Timoc. Observația care s-a impus de la bun început a fost că acesta este format dintr-o serie de suprapuneri și intersectări de variante, de spații libere sau oculte, glisaje, repetări și redundanțe, imaginea care rezultă de aici fiind una difuză și proteică. Astfel, considerăm că nu putem vorbi la modul general despre o *mitologie*, ci doar de un ansamblu de texte mitologice, provenind de la povestitori diferiți. Ca majoritatea narațiunilor de asemenea natură, și textele transcrise de noi pot fi „mâloase și repetitive”, expeditiv sau, din contră, foarte lungi, cu certe calități artistice sau simple enunțuri lipsite de har, neputând fi încadrate cu certitudine într-o anumită specie. Acestea au fost

însă transcrise cu fidelitate, în ideea că mitologia este mai mult decât o poveste frumoasă și reprezintă o formă de participare la memoria și imaginarul comunitar. Putem spune că, în ciuda oricăror încercări de a o cartografia și înregistra cât mai exact, mitologia românilor din Timoc rămâne una *difuză* prin excelență. Este un univers în care „există nenumărate secvențe care se repetă și se suprapun, destule locuri care, din întâmplare sau neatenție, rămân, în schimb, libere și, mai ales, aproape întotdeauna «piesele» nu se așază, una lângă alta, pentru a alcătui un tablou perfect, ci există zone de confundare și iradierii reciproce, apte, până la urmă, să conducă la sudarea variantelor” (Otilia Hedeșan).

Corpusul pe care ne-am bazat analiza însumează mai mult de o sută de texte, de factură și dimensiuni variate, culese personal între 2003 și 2009 într-o serie de localități de pe Valea Timocului. Toate textele au fost înregistrate audio, iar apoi transcrise cu ajutorul unui sistem de transcriere fonetică simplificat, în încercarea de a reda cât mai exact graiul românesc vorbit în diferitele localități în care au fost făcute înregistrările și, în același timp, de a nu îngreuna citirea lor.

Referitor la contextul înregistrării documentelor de teren, în Timoc am avut șansa de a înregistra o serie de narațiuni pe teme mitologice în cadrul unor ‘sesiuni’ de povestit, în chiar clipa performării nemijlocite, transcrierea ulterioară a textelor fiind însă foarte dificilă, din cauza multitudinii de voci implicate în actul închegării povestirii. Textul rezultat de aici este unul fragmentar, cu nenumărate completări, redundanțe, reveniri, retractări, repetări, dar care poate reprezenta un material prețios pentru studierea interacțiunii colportorilor de proză populară, a modului în care iau naștere și se transmit creațiile orale, precum și a permanentei modificări de roluri între auditoriu și povestitorul de moment.

Problema fundamentală pe care o ridică textele ce reprezintă corpusul pe care ne-am bazat analiza este că aceste creații orale rămân în afara sistemului taxonomic sau circulă nestingerite prin spațiile libere dintre categoriile acestuia. Am înregistrat o mulțime de texte care, prin trăsăturile lor specifice, nu țin nici de basm, nici de mit, nici de povestea cu animale, sau, din contra, au trăsături și de basm, și de mit, și de poveste cu animale. Astfel, tentativa inițială de a organiza materialul după un criteriu tematic a eșuat, motivul principal fiind acela că, adesea, un text cuprinde mai mult decât o singură

secvență, deci el nu aparține unui singur tip narativ. Prin urmare, din motive de ordin metodologic, am considerat perspectiva emică dominantă, respectând principiul după care aceste texte au fost ordonate de către informatori – legende, basme, întâmplări superstițioase, povestiri despre experiențele întâlnirii cu supranaturalul – și considerându-le un tot.

La o lectură atentă, se constată că nu se poate vorbi despre un ‘portret-robot’ al niciunei ființe supranaturale, atât descrierile fizice, cât și modul în care se narează despre ele fiind uimitor de diferite și nerespectând un tipar unanim acceptat (pentru a da doar un exemplu, putem spune că tabuurile verbale funcționează în paralel cu povestirile foarte extinse despre diverse personaje demonice). Deosebirile sunt mari nu doar de la o zonă la alta, de la o localitate la alta, ci și pe teritoriul aceluiași sat sau chiar de la interlocutor la interlocutor. Personajele care apar în textele mitologice au, de cele mai multe ori, contururi proteice și fluide și își schimbă rolurile între ele. Pe baza textelor înregistrate până acum pe teren, putem observa că în Timoc se conturează o mitologie cu trăsături specifice pronunțate. În inventarul demonologic al acestei comunități intră ființe mitologice cunoscute atât în România, cât și în mediul slav în care această comunitate s-a dezvoltat în ultimele veacuri.

5. Fișe pentru un dicționar mitologic al românilor din Timoc

În acest capitol am încercat să facem o prezentare succintă a ființelor care apar la românii din Serbia răsăriteană în diverse texte mitologice, atrăgând atenția ori de câte ori acestea sunt menționate în descântece sau în anumite ritualuri, chiar dacă și-au pierdut funcția demonică inițială. Toate aceste „fișe” au fost alcătuite dintr-o perspectivă comparată, recurgând, ori de câte ori a fost nevoie, la exemplificări din mitologia slavă, balcanică și sârbească.

Pentru început, am observat că cele trei ființe demonice despre care se povestește în toate zonele din Timoc locuite de români (precum și în România, Serbia și în întreg spațiul balcanic) și care apar în repertoriul fiecărui informator sunt *ursitoarele*, *zmăul* (*zburătorul*) și *moroiiul* – legate de trei perioade importante din viața omului: nașterea, vârsta adultă (latura sa erotică) și moartea. Acestea pot fi clasificate drept *demoni activi*,

deoarece despre ele se vorbește la modul prezent, din experiență personală, practicile menite să le asigure ineficiența sau să le „îmbuneze” menținându-se până în ziua de astăzi (masa rituală pregătită la trei zile după nașterea copilului pentru ursitoare; descântecul menite să îndepărteze zmeii și riturile de anihilare a acestora; practicile apotropaice dezvoltate pe seama credinței că mortul se poate întoarce strigoi). Celelalte personaje demonice asupra cărora ne-am îndreptat atenția sunt: *ala*, *sântoaderii* (*caii lui Sântoader*), *joimărica*, *miazanopții* și *șoimanele*. Am atras atenția, ori de câte ori a fost cazul, asupra faptului că acestea sunt încă vii în memoria interlocutorilor, care narează despre ele la modul prezent, dacă sunt „active” ori s-au „dezactivat”, fiind păstrate doar în texte cu formă fixă sau fiind transformate în măști sau procesiuni. O serie de alte personaje demonice existente în Timoc (*Baba Marta*, *dracul*, *pricoliciul*, *Sfânta Vineri*, *vânturile*, *vârcolacul*, *zânele*) nu au fost incluse în studiul de față din cauza dimensiunilor reduse ale materialului înregistrat până acum pe teren și a imposibilității de a trage o concluzie pertinentă asupra ariei lor de răspândire sau a lipsei complete a înregistrărilor de acest tip.

6. Personaje demonice care individualizează sistemul mitologic timocean: vâlva, muma pădurii, samodiva

În acest capitol ne-am concentrat atenția asupra a trei personaje demonice care imprimă sistemului demonologic timocean un caracter specific, și anume: vâlva, muma pădurii și samodiva. Acestea nu sunt întâlnite în toate zonele locuite de români din nord-estul Serbiei, circulația lor fiind restrânsă la anumite regiuni, ale căror particularități le vom sublinia în cele ce urmează. De asemenea, ele nu fac parte dintr-o așa-numită ‘mitologie majoră’, gravitând, mai degrabă, la marginea sistemului mitologic timocean, însă jucând un rol deosebit în conturarea profilului specific, liminal, al acestei regiuni folclorice românești din afara granițelor țării. Spre deosebire de „fișele de dicționar” din capitolul precedent, în capitolul de față am acordat o atenție sporită fiecăreia din cele trei ființe mitologice, cele trei subcapitole care îl compun reprezentând unități de sine stătătoare.

6.1. Vâlva – de la magie meteorologică la o mitologie minieră

În ceea ce privește vâlva, pe baza materialului propriu de teren de care dispunem, am ajuns la concluzia că se poate delimita o zonă clară în care circulă legendele despre vâlva minei, și anume în jurul orașului minier Majdanpek. Materialul de teren din zona minieră Bor, în care nu locuiesc bufani, ci doar timoceni autohtoni, infirmă existența vâlvei minelor în folclorul acestora, prin urmare se poate afirma că aceste credințe au fost „transplantate” recent din mediul folcloric minier din diferite zone ale României în regiunea de locuire timoceană exclusiv de către bufani, care formează ultimul val de români stabiliți pe aceste meleaguri.

Cât privește vâlva pădurii, doar în Majdanpek am întâlnit acest termen, la românii *ungureni* din celelalte zone circulând credința în muma pădurii, iar la cei *munteni*, în miazanopții. Vâlva norilor, în schimb, are o circulație extinsă, credințele în această ființă mitologică întâlnindu-se în majoritatea localităților românești de pe Valea Timocului. Vâlva casei și vâlva omului sunt reprezentări mitologice insuficient individualizate, care, chiar dacă în trecut au avut, probabil, o răspândire mai largă, astăzi mai persistă doar în câteva localități din jurul Majdanpekului.

Astfel, orașul minier Majdanpek ne apare ca un adevărat centru de iradiere a credințelor despre vâlvă, cel mai probabil din cauza bufanilor, cel mai recent val de români din această regiune. Datorită locului de seamă ocupat de vâlvă în sistemul lor mitologic, folclorul acestei zone a fost ‘resuscitat’, conferindu-i-se un profil specific, inconfundabil.

6.2. Muma pădurii – între demon vegetal și agresor sexual

Muma pădurii este unul dintre personajele mitologice cele mai răspândite la românii din Timoc, dovadă stând numeroasele texte înregistrate pe teren care au în centrul lor acest demon. Muma pădurii este unul dintre demonii încă activi astăzi, care apare cel mai frecvent în narațiunile pe teme mitologice, istorisite, de cele mai multe ori, la persoana întâi, și care sunt plasate în prezent sau într-un trecut foarte apropiat. Sub formă de demon, aceasta poate apărea ca demon vegetal, în registru predominant acustic, precum și ca demon antropomorf, agresor sexual al bărbaților. În ceea ce privește aria de răspândire, sub prima formă apare cu predilecție în zona locuită de românii *ungureni* și

ungureni-munteni, răspândirea acestor legende la cele două grupuri dialectale fiind ușor de explicat: *ungurenii* și *ungurenii-munteni* populează, în genere, zona de deal și de munte din Serbia răsăriteană, o regiune împădurită, propice circulației credințelor despre diferiți demoni vegetali și dendromorfi. Sub formă de agresor sexual al bărbaților, se pare că aceasta apare doar în relatările vânătorilor din jurul Majdanpekului. De asemenea, într-o serie de localități se constată estomparea caracteristicilor sale demonice, o decădere din poziția de demon activ în cea de sperietoare pentru copii. Ca și pe teritoriul României, și în Timoc muma pădurii apare și în descântece. Și, nu în ultimul rând, trebuie spus că muma pădurii poate fi și o plantă folosită, cel mai adesea, în ritualurile de protecție a copiilor, sub această formă fiind însă întâlnită cu predilecție la rudarii din Timoc și din restul Serbiei.

6.3. Samodiva – interpretarea și reinterpretarea textului folcloric

Pe teritoriul Serbiei de răsărit, unele dintre izodoxele culturii tradiționale ale timocenilor, mai exact credința în demonul numit *somođiva* / *somođiia* / *somod'iva*, se suprapun peste izoglosele dialectale care delimitează zona locuită de *ungureni* de cea cu o populație majoritar *țărănească*. La timocenii *ungureni*, vorbitori ai subdialectului bănățean al limbii române, *somođiva* (întotdeauna la singular) reprezintă personificarea morții și cel mai adesea se întâlnește în *petrecături*, în timp ce narațiunile pe această temă sunt foarte reduse ca întindere. Timocenii *țărani*, vorbitori ai subdialectului muntean, nu cunosc acest tip de creații folclorice funerare, iar în relatările înregistrate pe teren samodivele (la plural) au o serie de caracteristici comune cu ursitorile și sunt prezentate ca demoni ai destinului, bolilor și morții la copii și la lăuze, ceea ce corespunde parțial *babițelor* din tradiția folclorică sârbă.

Samodiva / *samovila* are o răspândire redusă, atât în folclorul românesc, cât și în cel sârbesc. Cu toate acestea, la timocenii *țărani*, care se află mai aproape de zona în care se vorbesc graiuri bulgărești și prizreno-timocene, unde samodiva ocupă un loc important în sistemul demonologic, și narațiunile despre acest demon sunt mai dezvoltate. Când despre românii timoceni din Bulgaria, este posibil ca, sub influența folclorului bulgar, să fi avut loc contaminarea sau chiar adoptarea completă a credințelor despre acest demon din demonologia bulgară. Cu siguranță că există anumite deosebiri și între diferitele

grupe de români de pe teritoriul Bulgariei, în ceea ce privește credințele mitologice, însă este nevoie de cercetări mai aprofundate.

7. Considerații finale

În acest capitol am încercat să analizăm impactul pe care indicatorii civilizației moderne îl au asupra legendelor și povestirilor din repertoriul tradițional, arătând că unele dintre personajele demonice luate în discuție pe parcursul acestui studiu se află, astăzi, în plin proces de ‘dezactivare’. Dacă analizăm cu atenție textele înregistrate în Timoc, vom observa că se pot decela o serie de motive care stau în spatele acestui proces și reprezintă tot atâtea momente ale civilizației moderne – adevărate borne care marchează disoluția anumitor ființe demonice, din perspectiva informatorilor noștri. De asemenea, s-a modificat și atitudinea povestitorilor față de obiectul povestirilor despre demoni și acțiunile acestora. Problema credibilității este astăzi una dintre problemele centrale ale povestirilor și legendelor, pe când în trecut aceasta era considerată o premisă esențială a actului povestirii. Convingerea că există ființe demonice cedează astăzi teren în fața discuției sceptice.

Credințele populare suferă în permanență modificări, iar în ceea ce privește sistemul mitologic, se poate observa că anumite ființe demonice au ‘pierdut teren’ cu repeziune în acest secol. Exodul generațiilor tinere peste granițe, schimbările politice, noile contexte economice și sociale, progresele înregistrate în medicină și tehnologie, tot ce poate fi cuprins sub emblema termenului *modernitate* reprezintă cauza acceleratei lor disoluții. Mitul raționalității uzurpă credințele locale și autoritatea sătenilor în a construi explicații pentru fenomenele naturale și ‘supranaturale’. Însă, așa cum am văzut mai înainte, nu toți demonii sunt subiect al acestei ‘epurări’, credințele în ființele demonice de toate felurile fiind încă vii în Timoc.

8. Concluzii finale

În acest capitol am încercat să subliniem importanța Văii Timocului ca zonă periferică în conturarea sistemului mitologic românesc. Încercarea de reconstituire a

universului demonico-mitologic al acestei comunități românești a avut mize multiple. În primul rând, pentru conturarea fizionomiei distincte a mitologiei românești în cadrul celorlalte mitologii europene, este absolut obligatorie inventarierea personajelor demonice care au supraviețuit în zonele de la marginea spațiului de locuire românesc, care, nu de puține ori, pot rezerva surprize de proporții. Descinderea stăruitoare în teren – și, cu atât mai mult, într-un teren aproape ‘virgin’, cum este Valea Timocului – poate aduce noi revelații, iar în unele cazuri poate invalida ceea ce se credea definitiv și impecabil demonstrat. În al doilea rând, comparația cu mediul slav în care s-a dezvoltat această cultură în ultima perioadă se poate dovedi fructuoasă pentru ilustrarea posibilelor tipare de întrepătrundere a celor două culturi, două moduri de a vedea și concepe lumea, văzută și nevăzută, și a permeabilității sau rezistenței substratului românesc la influențele exterioare. În al treilea rând, ne-am străduit să conturăm profilul mitologic al acestei comunități pe baza documentelor contemporane de teren, deci să oferim o imagine sincronică a universului mitologic din această regiune. Nu trebuie pierdut din vedere nici faptul că am încercat să punem accentul nu doar pe ‘produsul finit’ al cercetării, și anume textele pe teme mitologice, ci și pe interacțiunea dintre cercetător și interlocutor, pe contextele performative, pe ancorarea unor anumite legende și texte mitologice în realitatea imediată a acestor sate românești la începutul celui de-al treilea mileniu, pe modul în care interlocutorii se raportează la cele istorisite și pe modificarea funcțiilor anumitor texte mitologice. În al patrulea rând, trebuie subliniat caracterul specific al acestei zone de graniță, care se va releva pe deplin doar după o analiză atentă a întregului material cules aici și a variantelor asemănătoare întâlnite pe teritoriul României ori în folclorul sârb sau bulgar. Și, nu în ultimul rând, trebuie spus că ceea ce am obținut transcriind textele pe teme mitologice, obținute în urma conversațiilor cu interlocutorii de pe teren, indică un proces în plină desfășurare. Acest proces implică libertatea individuală, mai exact posibilitatea deciziei active, personale a interlocutorului de a selecta, din corpusul local colectiv al ‘mitologiei populare’, anumite elemente și de a forma o așa-numită ‘mitologie personală’. Acest proces urmează direcția limitării individuale a corpusului tradițional local și, în același timp, e însoțit de procesul de inovație, de introducere, în sistemul mitologic nou creat, de conținuturi de origine ne-tradițională și ne-locală.

În final, trebuie remarcat că Valea Timocului reprezintă un paradox – și, am putea adăuga, și un paradis – etnografic. Aici, elemente aparținând culturii tradiționale românești care au dispărut de mult în interiorul granițelor României au supraviețuit, parcă neatinse de timp, ca într-o rezervație etnografică naturală, ca într-un muzeu în aer liber, în timp ce alte aspecte ale acestei culturi s-au dezvoltat într-o direcție specifică, necunoscută celorlalte regiuni din țară. Astfel, această comunitate tradițională de la extremitatea spațiului de locuire românească, prin definiție mai păstrătoare decât centrul, dar aflată, ca de altfel mai toate zonele Europei, în plin glisaj spre modern, oferă astăzi cercetătorului imaginea fascinantă a unei lumi în care, pe tulpina credințelor ancestrale românești și universal balcanice, influențate, de-a lungul timpului, de mediul slav în care a evoluat, s-au alăturat cele mai noi componente ale culturii moderne. Astfel, sistemul de credințe și practici rituale pe care îl întâlnim aici este unul profund românesc, dar, în același timp, și profund caracteristic acestei zone, funcționând ca o adevărată marcă identitară a locuitorilor acestui mediu alogen.